

KOC SIS SÁNDOR

TISZTELET A HŐSÖKNEK

Két 46-os bakára, anyai nagyapámra és keresztapámra emlékezve

„Drága vérrrel megírott történelem ez” – írja József főherceg Ő királyi Fensége annak a díszes albumnak³ előszavában, amely az I. világháborús cs. és kir. 46. gyalogezred előtt tiszteleg és állít annak örök emléket. *„Köteteket lehetne írni a 46-osok haditetteiről, szenvedéseikről és hőstetteiknek az egész háborún végigvonuló szakadatlan sorozatáról. Fogalom volt a 46-os: a hősiesség és megbízhatóság dicsőséges fogalma.”*

Habsburg József Ágost főherceg három éven át volt előjárója a VII. hadtestnek, melynek része volt a szegedi 46. gyalogezred is, így közelről volt tanúja a harctéri eseményeknek, annak, hogy a magyar katonák milyen hősiessen álltak helyt. Katonáink ott voltak az orosz, olasz, szerb és albán frontokon, és vérüket ontva számtalanszor mentették meg a legnehezebb helyzeteket. *„Soha nem csalódtam benne, ha a legsúlyosabb feladatok elé is állítottam, mindig hűségesen és sikeresen hajtotta végre azt, amivel megbíztam.”*

1914. december 13-án foglalták el súlyos, öldöklő, szuronyos kézitusák rettenetes áldozatainak árán Dukla⁴ városát és a környék magaslatait, foglyul ejtve az egész orosz helyőrséget. 1915. január 26–27-én egész orosz zászlóaljok szorongatták a 46-osok csupán századnyi főőrsét negyvennyolc órán át a Kárpátok zord telében a galíciai Jany-magaslaton, míg végül katonáink, iszonyatos veszteségeket elszenvedve, megtörték az orosz túlerőt. Hősiességük nem halványult el az olasz harctereken sem. Az alpeseekben például hegyi-felszerelés nélkül foglalták el a Pal-piccolot⁵. Amikor kiderül, hogy az olasz hadvezetés igen nehéz te-repre, a Karszt-hegységre, Doberdóra⁶ tolja át a frontot – mely azután az olasz háború legvéresebb hadszíntere lesz –, ide vezénylik át a 46-osokat. Ők az egyedüliek az

A szerző keresztapja, Kocsis Sándor¹

egész osztrák-magyar hadseregben, akik mind a tizenkét isonzói csatát⁷ végigharcolták és elképesztő véráldozatok árán ugyan, de dicsőséget dicsőségre halmoztak. Caporettonál⁸ a győzelmes áttörés oroszlánrészét ők vállalták,

A szerző nagyapja, Karácsonyi Sándor²

és ők álltak helyt a San-Martino⁹ körüli pokolban is. „*San Martino hősei*” – ezt a nevet csak az értheti meg, aki látta a 46-os hősök iszonyatos küzdelmeit. A sok kiváló katona közül példaként emeljük ki Szombati Pál hódmezővásárhelyi földműves gazda (sokáig volt József fhg. kísérője) igazi hőstettét. Amikor látta, tapasztalta, hogy századparancsnokát és a fél századot elfoják az olaszok, egyedül – kézigránatokkal hátba támadva az olasz védőket – kiszabadította előljáróját és bajtársait. A hőstettéért kapott Arany Vitézségi Érmét élete során méltán érezhette magáénak a derék parasztember.

Szülvárosomnak, Makónak keresztapámon kívül sok más katonahőse volt még, akik közül számosan, ahogyan az öregek egykor mondogatták, *odamaradtak*. Vagyis soha többé nem tértek haza, mert hősi halált haltak valamelyik fronton. A kisváros 798 hősi halottjának, közöttük az orosz fronton elsőként életét vesztett Szűcs Ferencnek emlékét is az 1929-ben Horthy Miklós kormányzó jelenlétében felavatott emlékmű őrzi. További makói hősi nevek lentebb, a jegyzetekben olvashatók.¹⁰

A szörnyűséges és kegyetlen háború utolsó fejezete a piavei csata volt, ahol Montello¹¹ elfoglalásában arat meg-

érdemelten dicsőséget a 46. ezred. „*Vedd e könyvet úgy a kezredbe, mintha imakönyv volna – ajánlja a főherceg –, áhítattal és tisztelettel azok iránt, kik mindenüket, életüket is feláldozták Nagymagyarországért, a magyar nemzetért.*”

Az ezred utolsó tulajdonosa (tb. parancsnoka) br. Hazai Samu¹² vezérezredes így emlékezik: „*A 46-osok dicső tetteikkel hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar név a világháborúban barát és ellenség előtt tiszteltté és megbecsültté vált. Boldog vagyok, hogy a szerző, Ajtay őrnagy¹³ a mű előljáró részében alkalmat adott, hogy a legigazabb elismeréssel és hálával megemlékezzem az ezrednek örök időkre szóló hadi érdemeiről. Szeretném, ha sok magyar lelkét megragadnák a 46-osoknak lángoló hazaszeretetből eredő, bámulatosan vitéz küzdelmei.*”

Idézet az album összeállítója, gondos és lelkiismeretes szerkesztője, Ajtay Endre őrnagy úr előszavából: „*A világháború okairól és a felelősség kérdéséről napjainkig írott művek jókora könyvtárat tesznek ki. Az egykori diplomaták és államférfiak ezerféleképpen világíthatják meg, és a németek meg a franciák egy-két emberöltőig elvitatkoznak ezeken a kérdéseken, s talán eldöntik, melyikőjük szolgáltatta az okot a háború kitörésére, melyikőjüket terheli nagyobb felelősség a világtörténelem legszörnyűbb vérontásáért.*” [Az emlékező Ajtay őrnagy ezeket a sorokat a 30-as években írta.] „*Minket magyarokat ez a kérdés csupán annyiból érdekel, hogy a vh. okozta szörnyű vérvetést, pusztulást s a világtörténelem legembertelenebb békéjét, Trianont kinek köszönhetjük. Magyarország belesodródott a háború forgatagába, bűnt nem követtünk el... mégis jött a bűnhődés. Trianon kifundálásához kifinomult nyugati kultúrára volt szükség. Vigaszunk: egy emberi alkotás, szabály vagy törvény sem örökérvényű és a történelem forgandó. Másik, hogy fiaink hősek és hősök voltak (...) a háború iszonyú súlyának nagyobbik fele a Monarchián belül az ő vállukat nyomta (...) s a magyar baka négy esztendeig zokszó nélkül harcolt hazájáért. Igazi hős volt, barát és ellenség egyaránt levett kalappal emlékszik háborús teljesítményére. A 46-os bakák a hősök között is legelől jártak... A 46-os vagy győzött, vagy meghalt... a magyar katonai becsületnek mindkét esetben eleget tettek. Szeged [a 46-os gyalogezred székhelye] sohase felejtse papagájzöld aufslágos¹⁴ fiait, ők örök időkre megmutatták a becsület útját. Köszönetet mondok – írja az album összeállítója – Szwoboda Károly századosnak, Urbán János főhadnagynak és Polereczky Pál századosnak, akik az ezred iratait összegyűjtötték, féltő gonddal őrizték (...), így az ezred világháborús történetének majdnem minden időszaka hézagatlan. Különösen Polereczky szds. 1915–18 közötti naplójának vettem hasznát. Innen való a vázlatok is. A 46. ez-*

red kimerítőbb méltatást érdemelt volna, de a mostoha gazdasági viszonyok miatt csak rövid tömondatokban írhattam meg, hogy mi történt, de a hogyan legtöbbszor már el kellett hagynom.”

A GYALOGEZRED

Szeged leggyászosabb eseménye az 1879-es nagy árvíz volt, amikor szinte a teljes város elpusztult. Ferenc József császár is ellátogatott ide, és megszemlélve a romokat, azt ígérte, hogy Szegedet felépítik és szebb lesz, mint valaha. Az uralkodó és néhány jelentős európai nagyváros segítségével, melyekről hálaként körútszakaszok vannak a városban elnevezve (Londoni, Moszkvai, Párizsi, Brüsszeli, Berli, Római körút), néhány év alatt új város épült, szép közigazgatási épületekkel, gyönyörű palotákkal, és megépült az kaszárnya is a Mars téren.

A város és környékének honvédezrede Mária Terézia uralkodása óta létezett különböző előformákban, de véglegesen a 46-os számot 1869 óta viseli. Hadkiegészítési területe a Csanád, Csongrád, Torontál vármegyék Szegedhez közel eső települései. 1887-től báró Fejérváry Géza¹⁵ volt az ezredtulajdonos, a tb. parancsnok. Az ő emléket őrzi az ezred „pattogó” stílusú díszindulója (br. Fejérváry induló), melyet katonai rendezvényeken napjainkban is gyakran hallhatunk.

MOZGÓSÍTÁS

A Ferenc Ferdinánd elleni sikeres merénylet utáni élénk diplomáciai lépések a béke megőrzésére eredménytelenek voltak. A hadüzenetet egy hónappal a merénylet után, július 28-án küldték Szerbiának, a mozgósítást csak ezután rendelték el. Ez az 5-ös, 6-os és 2-es hadsereget érintette. Ez utóbbihoz tartozott a temesvári VII. hadtest kötelékén keresztül a szegedi 46. gyalogezred is. Már a mozgósítás első napján megélné a szegedi Mars tér, a 46-os kaszárnya környéke. Makóról és Hódmezővásárhelyről a reggeli vonatok ezrével hozták a bevonulókat, míg a közeli apróbb településekről gyalog vagy szekéren jöttek az emberek. Félt volt, hogy a szerbek a hadüzenet után azonnal betörnek az országba, ezért határbiztosításra rendelték a felvonulási terület közelében állomásozó csapatokat, így a 46-osokat is. Ennek parancsnoka akkor br. Henneberg József ezredes volt, aki nem sokkal a háború kezdete után hősi halált halt. (A legénység egyenruhájának színe csukaszürke, a hajtókára varrt paroli pedig „papagájzöld” volt.)

Szegedről dél felé nagy ováció közepette három vasúti szerelvény indult el katonákkal, határtalan lelkesedéssel, bízva a győzelemben. Kisgyerekként nagybátyámat, a kedves jó Gyuri bácsit¹⁶ hallottam az 1950-es években csendesen így énekelgetni: „*Megállj, megállj, kutya Szerbia, Nem lesz tiéd soha Bosznia!*” 1914 júliusában ki hitte volna, hogy ez másként végződik?

A világháború kitörésekor rövid ideig Pancsova¹⁷ környékén állomásoztak katonáink, határőrizeti feladatokat ellátva, majd Galíciába, az orosz frontra vezényelték őket. Abban az időben azon a környéken iszonyatos kolerajárvány dúlt, mely megtizedelte katonáinkat is, akiknek örök nyughelye a felvidéki Tizsényben (Szlovákia, Eperjesi kerület) kialakított koleratemető. Hősök és Emberek voltak – így, nagybetűvel – a háború poklában is. Egyik győztes csatájuk után maguk temették el a halott orosz katonákat, s fejfájukra fölírták, mely ezred legényei nyugszanak ott, és az alábbi verssel búcsúztak lovagiasan „ellenségeiktől”: *Aki elvégezte, nyugalomra tér, Piros virágot fakaszt a hősi vér.*

1915 májusától az ezred előbb Karintiában, majd az olasz fronton Marcottini¹⁸ térségében folytatta a háborút. Az ezredparancsnok egészen a háború végéig – a hősi halált halt br. Henneberg József helyett – Zeiss Oszkár volt. A bécsi osztrák katonatiszt nem beszélt ugyan magyarul, de ahogy mondogatták: „*a parancsnok és az ezred kiérdemelték egymást*”. 1915 telétől József főherceg lett a VII. hadtest parancsnoka, ahová a 46-os ezredet magába foglaló hadosztály is tartozott. A főherceg ekkor ismerte meg az ezredet közelebbről, és szerette meg a magyar alakulatot.

A RETTENETES OLASZ FRONT

A kezdeti, a San Martinótól délnyugatra folyó harcok során az állások nélkül kiállott óriási tüzéségi tűzben és a megújuló olasz rohamok visszaverésekor a 46-osok rendkívül súlyos veszteségeket szenvedtek. 1915. július végére a májusban az olasz frontra érkezett 2730 fős létszám – a szörnyű veszteségek miatt – már csak 439 főből állt. Két hónap alatt 2300 halott! Fel tudja ezt fogna a mai olvasó? Egy szemtanú így ír: „*A legborzasztóbb küzdelem folyt kézigránáttal, szuronnyal, gyilkokkal. A hullák és vergődő haladók tornyosuló hekatombái borítják a küzdelem színterét. Szőmnyűség volt látni, hiszen küzdeni kell, de ez itt már nem volt küzdelem, hanem örült gyilkolás, vad mészárlás, bestiális öldöklés.*” A dobótávolságon belül mindennaposá vált a kézigránátharc is. A folytonos aknavető- és gránáttűz ellen csak a jól kiépített „dekungok”, a két-három fő részére a

lövészárok falába mélyített, páncéllemezekkel, deszkákkal és homokzsákokkal megerősített állások nyújtottak némi védelmet, de telitalálat ellen ezek sem. Biztosabb védelmet a legalább három méter mélyen a sziklába ásott kavernák jelentettek. Naplójában József főherceg *vakondháború*nak nevezte ezt a föld alatti küzdelmet: *Mindenütt aknafúrások vannak, nemsokára az állások kölcsönös légberepítése meg fog kezdődni.* 1916 márciusában az ezred védelmi szakaszán 10 elkészült és 27 építés alatt álló kaverna volt. Meg kell jegyezni, hogy itt, ezen a frontszakaszon alkalmazták először a világon a legkegyetlenebb fegyvert, a lángszórót.

Helyzetképet ír le Kókay László¹⁹ katona San Martino del Carsonánál: *1916. április 11. Reggel 3 órakor veszem át a szolgálatot. Az esti nagy olasz ágyútűz után csend van, csak kézfegyverek ropognak szünet nélkül, s jobbra tőlünk (...) olaszok passzióznak (...) lövésekkel. Kész nevetség hallgatni sikertelen szalvéikat. Képtelenek egyszerre elsütni puskáikat. A Stellungunk nem sokat javult, ez egy a futóárok hátsó ol-*

dalába épített kicsiny, csak egyszerű deszka fedéllel bíró s homokzsákokkal bevont deszkabódé. Kis asztal és két kis ülőke van bele csinálva, a homlokzatára erősített kis táblácsról világosan elolvashatjuk, hogy Csibész-laknak keresztelték el. 5 órakor a rum és a posta kiosztása után újból lefekszem, délelőtti munka nincs a mai napon. Az Edétől kapott cukor, tea és rumból kitűnő teát készített Gera bácsi, neki is adtam belőle, nagyon szereti az öreg a rumot.

A Doberdónál elesett szegedi katonák temetőjének bejáratánál a következő táblát helyezték el a bajtársak: *OLASZOK! TARTSÁTOK TISZTELETBEN EZT A TEMETŐT, MERT HA ELMÚLIK EZ A HÁBORÚ ÉS ISMÉT BARÁTOK LESZÜNK, EL AKARUNK IDE JÖNNI, HOGY KÖNNYEINKKEL ADÓZZUNK AZOKNAK A TÁRSAINKNAK, AKIK MÁR BEÉRKEZTEK.* Valóban, az 1920-as évek közepén elsőként Olaszország nyitott Magyarországra felé, mivel ők is egyre világosabban látták a végtelenül gyalázatos és igazságtalan, országokat, nemzeteket megalázó trianoni békét. Ez az úgynevezett béke volt fészke s elindítója a II. világháborúba torkolló fasizmusnak, hitlerizmusnak, sztálinizmusnak és egyéb szörnyűségeknek.

A „DOBERDÓI FA”²⁰ SZEGEDEN

Neve jelzi, hogy honnan származik, amit magyar hősi ereklyévé az Isonzó melletti véres csaták kreáltak. A Tisza partjáról érkezett alakulat harci állása San Martinónál, a nehéz sziklás terepen volt. A sík terep, a fedezék hiánya, a kopár sziklás terület sebezhetővé tette a magyar védelmet. Nemcsak az ellenséges aknáknak repeszai pusztíthatnak akadálytalanul, hanem a becsapódáskor szétlőtt sziklatömbök szilánkjai is. Ilyen terepen bármely, a földből kicsit is kimagasló tárgy – így egy fa is – fedezéknek számított. Ez a körülmény növelte meg a kegyetlen terepen egyedül álló, terebélyes szederfa jelentőségét, mely hamarosan „doberdói fa” névvel híresült el. A sok puskagolyó és ágyúlövés a koronáját letörte, törzsét megsebezte, és idő múltával, végzetét okozta. A háború után Zeiss ezredes parancsnok a fát kivágatta és mementóként Szegedre hozatta, hogy a 46-osok helytállásának és a sok katona halálának örök emléke maradjon. Szegedre indulása előtt díszelgésben felvonult az egész ezred, és József főherceg a teljes tisztikar jelenlétében búcsúztatta. A tábori lelkes beszentelte fatörzs elindult Szegedre, a múzeumba. Ünnepeles fogadására 1916. július 16-án vasárnap került sor, a beszédet Somogyi Szilveszter polgármester mondta. A véres csaták tanúját a Kultúrpalota főbejárata előtt állították föl, ahol három szegedi lány babérkoszút helyezett a meg-

csónkult törzsre. Ezután a fát hazakísérő Singer István főhadnagy szólt az egybegyűltekhez: „*a fa - melyhez mintegy 14 000 magyar hős katona emléke köthető - egyszerre szimbolizálja a hősi vérdózsát és a haza iránti hűséget*”. Az eseményre üdvözlő táviratot küldött br. Hazai Samu honvédelmi miniszter. A városvezetés az emlékezetes nap alkalmával a frontokon harcoló katonáknak 1000 koronát utalt ki szivarra. Köszöntő levelében József főherceg a kétévnyi kegyetlen frontidőt többnek mondta, mint ezer átélt békés esztendőt, és ennek kapcsán *Szeged fiait* sajtójainak fogadta el. *A Szent-Martinó-i fa gránátépte roncsait küldtük Szegedre. Viruló fa volt, mikor a 46-sok először verték ki alóla az olasz hitszegőt, és e fa körül láttam legdicőbb vértanúit a hazaszeretnek. Levelem kelt az olasz harctéren: József főherceg vezérezredes.*

Az ezred addigi fennállása során öt nagy háborúban állt helyt. A hétéves háborúban²¹ 13 ütközet során állta meg vitézül a helyét, a bajor örökösödési háborúban²² két ütközetet vívott, II. József török háborújában, majd 1789-ben Nándorfehérvár bevételénél szerzett a magyar névnek

Doberdói fa

becsületet, végül pedig a Franciaország elleni háborúban 1793–1809 között. Itt 41 ütközetben *lobogtatta meg diadallal az ezredzászlót*. Bevetették az ezredet 1866-ban a Poroszország elleni háborúban is Königratznél²³, ahol 12 tiszt és 291 legény volt a veszteség.

Az ezrednek, történelme során, Hazai Samu báróval együtt hat tulajdonosa és huszonhárom parancsnoka volt. Br. Henneberg József ezredes 1914-ben került az ezred élére, de sajnos hamarosan hősi halált halt. Grenzinger Ferenc alezredes nagyon rövid ideig tartó parancsnoklása után Zeiss Oszkár lett a parancsnok.

Az ezredzászlóra az Erzsébet királyné által adományozott jelszó van hímezve: *Örök hűséggel*. Fennállása óta az ezred – a hadvezetésnek és a kiváló legénységi kiképzésnek köszönhetően – nem túl nagy veszteségekkel küzdötte végig a háborúkat, ám 1914-ben, az évszázadok óta működő, időnként a világot felforgató önző érdekei szerint azt háborúkkal újra és újra felosztó háttérhatalom által ki-robbantott Nagy Háború valóságos „Isten ostora” volt.

Sok magyar honvéd, így keresztapám is munka közben, gyakran dúdolgatta:

Kimegyek a doberdói harctérre...

*Kimegyek a doberdói harctérre,
Feltekintek a csillagos nagy égre,
Csillagos ég, merre van a magyar hazám,
Merre sirat engem az édesanyám.*

*Én Istenem, hol fogok én meghalni,
Hol fog az én piros vérem kifolyni,
Taljánország közepében lesz a sírom,
Édesanyám, arra kérem, ne sírjon.*

*Feladom a levelem a postára,
Rátalál az édesanyám házára,
Olvasd anyám vérrel írott leveletem,
Doberdónál hagyom az életemet.*

*Édesanyám, nem írok több levelet,
Puskagolyó ölte meg a szívemet,
Eltemetnek az erdei gyönygyvirágok,
Magsiratnak a falumbeli leányok.*

*Édesanyám, ha fel akarsz keresni,
Olaszország határába gyere ki,
Megtalálod síromat egy szikla alatt,
Édesanyám, ott sírjad ki magadat.*

JEGYZETEK

- ¹ Kocsis Sándor (Makó 1890–1960) E dolgozat írójának keresztapja. Az I. vh. után osztrák és német földön sajátította el az igényes asztalosmunka csinját-binját, majd szülővárosába hazatérve műhelyt nyitott (*cégtáblájára ez volt írva: épületbútor és portál asztalos mester*). Megnősült, Hodinka Jolán, a Sepsiszentgyörgy-Bölon környékéről származó, Trianon után Makóra áttelepült postáskisasszony lett a felesége. Gyermekük nem született, így a nevet én „örököltem”. Nyugati tanulmányúttal alkalmával a finom munkákhoz szükséges, akkor legkorszerűbb asztalos kéziszerszámokat hozta magával haza. Gyermekként sokszor láttam, így ma is előttem van műhelyének képe, vagy 60-80 féle „fazongyalu” sorakozott szép rendben a polcokon. 1945 előtt 2-3 segéddel és ugyanennyi inással dolgozott, majd a „felszabadulás” után, kényszerűségből, egy személyes „maszek” lett. Haláláig, a gondos, precíz, szép munkavégzése okán, városzerte keresett (akkoriban 30 asztalos volt a kisvárosban!), elismert, a „jobb házakhoz” is dolgozó, kuglizással és a szolid sőrözéssel kikapcsolódni is tudó, megbecsült iparosként élte életét. Az I. világháborúban 45 hónapon át volt az olasz fronton, egy ízben fején megsérült. 2006. szeptember 16-án a budapesti Belvárosi Főplébánia Templomban posztumusz vitézzé avatták, mely címet – örököséként – néhány perccel később én is megkaptam, amit tisztelettel és alázattal viselek. Kitüntetései: II oszt. ezüst vitézségi érem (2x) – bronz vitézségi érem (2x) – cs. és kir. sebesülési érem 1 sáv – hadi emlékérem.
- ² Karácsonyi Sándor nagyapám, (*édesanyánk, Karácsonyi Ida édesapja – Hódmezővásárhely 1881–1958*) ácsmester-gazdálkodó „egyszerű, de értelmes, eszös embör vót” (*egy ref. lelkész jellemezte így őt*). A református Újtemplom presbiterként – de egyébként is – a Köz ügyei iránt érdeklődő és azért tenni is akaró embert, jó beszédkészsége okán az 1930-as években a Kisgazda Párt (FKGP) ezer főt számláló vásárhelyi szervezete többször is elnökévé választotta. Kisgazda politikusként az 1944. dec. 21-i debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlésnek tagja lett. Az 50-es évek elején, amikor az elismert és megbecsült ember kisgazda meggyőződését sokszori invitálás és erőszakos agitáció ellenére sem változtatta vörös kommunistává, a „nép ellenségévé” nyilvánították. Nyakasságát a Rákosi-rendszer néhány évi, Csillag-börtönbeli elszállásolással és kegyetlen bánásmóddal „honorálta”. Az ott szerzett betegségében halt meg 1958-ban. Az I. világháborúban a 46. gyalogezred katonájaként Albániában harcolt.
- ³ *A volt cs. és kir. 46. gyalogezred világháborús története 1914–1918*. Délmagyarországi Hírlap és Nyomdával Rt., Szeged, 1933. Összeállította Ajtay Endre honvédtiszt, hadtörténész.
- ⁴ Dukla galíciái (ma Lengyelország) kisváros. Tőle délre vezet át a Kárpátokon a Duklai-hágó, ahol 1849-ben (is) bejöttek az orosz csapatok szabadságharcunkat leverni.
- ⁵ Pal-piccolo. Ma Paluzza kisváros (2300 lakossal) Olaszország Udine tartományában. Környékén a háborúban ádáz harcok folytak.
- ⁶ Doberdó – itthon ma is a földi pokol szinonímája, iszonyatos harcok színhelye az Isonzó folyó melletti kopár fennsík, melyen többnyire magyar katonák harcoltak. Volt olyan időszak, hogy három hét alatt olasz oldalon 42 ezer, magyar oldalon 47 ezer katona vesztette életét. A súlyos veszteségek emlékéen túl a magyar hadtörténelem egyik legfontosabb emlékhelye és egyúttal a magyar katonai helytállás és hősiesség jelképe is.
- ⁷ Isonzó a Júlia-Alpokban ered és Monfalcone mellette ömlik az Adriai-tengerbe. Ez Észak-Olaszországban (ma Szlovéniában is) 140 km hosszan kanyargó folyó, melynek mentén 12 iszonyatos és kegyetlen csatát vívtak az egymással szembenállók. Viszonylag kis területen nagyon nagy létszámú seregek csaptak össze. A csaták során 1.100.000 olasz katona tűnt el, halt vagy sebesült meg. A Monarchia vesztesége ennek a fele volt, kb. 500 ezer katona, de ebből kb. 300 ezer volt a magyar, főként felvidéki, partiumi, kárpátaljai. Az Isonzó mentén kiépített védművek, lövészárkok mind a mai napig megmaradtak, megtekinthetők.
- ⁸ Caporetto ma Kobarid néven Szlovéniához tartozó kisváros. A közeli Redipugliában van a legnagyobb olasz katonai mauzóleum, ahova a két világháború között – Mussolini intézkedése nyomán – mintegy százezer olasz katona maradványait gyűjtötték össze.
- ⁹ San-Martino – a szegedi 46-osok Doberdónál, az olasz front leghevesebb ütközeteinek helyszínén, a Monte San Michele (Szt. Mihály-hegy, valójában csak egy 275 méteres magaslat) alatt, a ma olaszországi San Martino del Carso falucska nyugati határában voltak védelmi állásban. A 46. gyalogezred állásai 40–50 méterre voltak az olasz állásoktól. Heim Géza (1890–1942) főhadnagy 1916. ápr. 14-én a föld alatti neszből vette észre, hogy az olaszok aknát építenek állásaik alá. Százada három nappal később megkezdte az ellenakna építését, alá tervezve az olaszoknak. Három nap múlva a 22 m hosszú aknával azok állása alá értek és 900 kg ekrazittal hatalmas tölcseért robbantottak ki, amit nehéz küzdelmek árán – Heim G. súlyos sebesülése és a parancs ellenére sem vonult vissza – meg is tartottak. Helyes döntéséről a helyszínén József fhg. is meggyőződött, elismerve a hősies magatartást, ezzel Heim Géza kiérdemelte az Osztrák–Magyar Monarchia legmagasabb katonai kitüntetését, a Mária Terézia Rend lovagkeresztjét, s hozzá a San Martinói előnevet is – bárói címmel.

- ¹⁰ Makóiak – az I. vh. makói hősei közül néhányan, akiknek neveire rábukkantunk: Agárdi János, Antal József, Baróczi István, Baranyi Bálint, Baranyi János 1, Baranyi János 2, Bálint Antal, Bauernfeind Mihály, Bodrogi Ferenc, Boros János, Csala Dénes Ödön, Dr. Csorba János, Dán János (édesanyám munkatársa volt később a Makói Gépgyárban), dr. Eisner Manó, dr., Erdei János, Erdei István, Erdei Antal, Égető Ernő, Fazekas Antal, Fodor Imre, Földesi Ferenc, Gál Imre dr. Galamb Sándor (az amerikai T-Ford autótérvező, G. József testvére), Galamb Ferenc, Görbe Imre, Götter Imre, dr. Hódi István, Horváth Ferenc, Horváth Lajos, Juhász Oszkár, Kiss Lajos, Kelemen József, Kiss I. Antal, Mezei János, Megyesi Sándor, Ménesi Lajos András, Major Lajos, Móra Lajos, Nagy Gy. Ferenc, Nagy József, Nagy Sándor József, Nagy M. Sándor, Papp Sándor, Pollák Jenő, Polcsán István, Rontó Dezső, Sonkovics László, Schwarcz Gyula, Szabó Antal, Szabó Imre, Szabó II. Sámuel, Sztán János (szabómester, keresztapám szomszédja és jó barátja a Toldi utcában), Tamássy Sándor, Tóth Ferenc, dr. Vajda Ferenc.
- ¹¹ Piavei csata – Montello: a Piave folyó könyökénél álló hegy, ahol 1917 októberében a József főherceg irányítása alatt álló 6. hadsereg XXIV. hadteste – ahol szinte csak magyar alakulatok küzdöttek – indult a csatába. Kelet felől (...) a szegedi 46-os ezred támadott. A 250–300 m magas, 10 km hosszú és 4–5 km szélességű hegy elfoglalása várt a csapatokra, ezáltal beékelődni az olasz védelmi vonalba. Az ütközet kezdetben sikeres volt, később azonban vereségbe váltott át. A katonákon iszonyatos letargia lett úrrá. A Montellót megjárt Tersánszky Józsi Jenő érzékletesen adja vissza a katonák belső érzéseit: *„lelkiállapotom sötét, nyugtalan, lesújtott, amióta csak visszajöttünk a Montellóról. Lerázhatatlan búval fekszem és kelek. Olyan nyomasztó búval, hogy az öngyilkosság gondolata kedves előttem (...) Ami rám hat, most már biztos, hogy vége a háborúnak, mégpedig ránk nézve az ellenségnek kénye kedve szerint való békével, mert ez az offenzíva volt az utolsó erőfeszítésünk.”* Az osztrák–magyar hadsereg a piavei harcok során 150 ezer fős veszteséget szenvedett.
- ¹² Br. Hazai Samu vezérezredes (Rimaszombat 1851 – Budapest 1942). A Ludovikáról indult, hivatásos katonatiszt, honvédtábornok, a Magyar Királyság honvédelmi minisztere (1910–1917). A Monarchia izraelita származású főtisztjei között ő érte el a legmagasabb rangot. 1917-től a 46. gyalogezred „tulajdonosa” tb. parancsnoka. A háború után nyugállományba vonult. 1919-ben a Kun–Szamuely-féle terrorállam letartóztatta és hosszú ideig túszként tartotta fogva.
- ¹³ Ajtay Endre honvédtiszt, hadtörténész (Marosvásárhely 1889 – Bp. 1964). Szerzője „A volt cs. és kir. 46. gyalogezred világháborús története 1914–1918” c. albumnak. 1911-ben a Ludovika Akadémián avatták hadnaggyá. A háborúban csapatbiztosként frontszolgálatot teljesített, ahol súlyos sebesülése következtében hadirokkanttá vált. A Budapesti Sajtóügyészség katonai szakértője, majd a Központi Honvéd Könyvtár igazga-
tója. 1938-ban ezredessé léptették elő. Őrnagyi rangja volt, amikor 1933-ban megjelentette „A 46. ezred története” c. művét. 1935–45 között az MTA Hadtörténeti Bizottságának tagja.
- ¹⁴ A zubbony galléjára papagájzöld paroli (*aufschlag*) volt felvarrva.
- ¹⁵ Br. Fejérvári Géza (1833–1914) katona, politikus, 1884–1903 között hadügyminiszter. 1905–06-ban miniszterelnök a darabont kormány élén.
- ¹⁶ Kocsis György (Makó 1885–1981). Jóapánknak, Istvánnak és a „46-os” keresztapámnak, Sándornak (1890–1960) volt idősebb testvére. Ráérő emberként (hosszú időn keresztül volt a M. Kir. Posta nyugdíjasa) az 1950-es években ő tanította meg nekem és László öcsémnek (miközben szüleink „elkeszesen” építették a kommunizmust) a gyönyörű, ősi, református énekeket és szeretett meg velünk a könyveket, az olvasást. Pedig szerény otthonában – főként szegénysége miatt – a Biblián és a Kincses Kalendáriumon kívül más könyve nem volt. Viszont hosszú élete során elolvasta Makó közönyvtárának valamennyi, arra érdemes kötetét. Gyermekként sokszor voltam tanúja, hogy négy-öt kölcsönzött könyvvel tért haza délutáni sétáiból. Elképesztően tájékozott, sokat tudó, intelligens ember volt. Isten áldja emlékét.
- ¹⁷ Belgrádtól 16 km-re a Temes és a Duna találkozásánál fekvő település. Neve a közeli Ponyavica patak nevéből származik, az pedig a szerb ponjavica (*gyűszűvirág*) főnévből. Ezt a betelepülő szlávok Pancsevóra alakították, ebből lett a ma használatos magyar neve.
- ¹⁸ Marcottini a doberdói hadszíntér közelében, Monfalcone város melletti kis település.
- ¹⁹ Kókay László a 18 évesen bevonult önkéntes, 46-os katona naplót vezetett a doberdói harcokról és a katonák sorsáról, szenvedéseiről.
- ²⁰ Doberdói fa: 2013-ban az I. világháborúra emlékezve kiállítást rendeztek az olaszországi San Martino de Caso-ban, ahová Szegedről – háromhónapnyi időre – visszavitték a nevezetes ereklyét. Az út előtt ünnepélyes keretek között köszöntek el a Doberdói Fától. Az ereklyét Kiss Rigó László megyéspüspök áldotta meg, majd a 46. gyalogezred hivatalos indulója búcsúztatta. A „hazalátogatás” során „Tajánországban” 15 ezren tekintették meg a nevezetes fát.
- ²¹ A hétéves háború (1756–1763) a 18. század legnagyobb katonai konfliktusa
- ²² A bajor örökösödési háború (1778–1779) a Habsburg Birodalom és a porosz–szász szövetség között robbant ki.
- ²³ Königgatz (ma Hradec Klarove, Csehország) az 1866-os porosz–osztrák háború legnagyobb csatájának helyszíne. 221 ezer porosz állt szemben 184 ezer osztrák katonával.